

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIM
VAZIRLIGI

NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

TARIX FAKULTETI

“TARIX O'QITISH METODIKASI”KAFEDRASI

REFERAT

Mavzu: XI-XIV asrning birinchi yarmida Movaraunnaxrda muomalada
bo`lgan tangalar.

Bajardi: Xudoyqulov N.
Tekshirdi: Tolibov R

Navoiy-2015

XI-XIV ASRNING BIRINCHI YARMIDA MOVARAUNNAXRDA MUOMALADA BO`LGAN TANGALAR.

Reja.

1. Mamlakatdagi ijtimoiy axvol, tangashunoslikdagi o'zgarishlar.
2. Qoraxoniylar davrida zarb qilingan tangalar.
3. Mo'g'ullar davrida zarb qilingan tangalar.

Somoniylar xukmronligining oxirgi davrlarida, ayniqsa X-asrning ikkinchi yarmiga kelib mintaqaning Ettisuv qismida shakllangan makondan ko'ra xam kengroq miqyosda siyosiy faoliyat ko'rsatish imkoni va qudratiga ega bo'lgan yangi siyosiy kuch maydonga chikadi. Biz ularni Qoraxoniylar nomi ostida bilamiz. "Qaroxon" atamasi xususida "xon" ma'lum tushuncha, ya'ni xukmdor "Qora"ning asli "Qapo" bir necha ma'noda qo'llanilishi ta'kidlangan xolda, biz ko'rayotgan misolda "Buyuk", "Ulug'" tushunchasini beradi.

Shunday qilib X asrning ikkinchi yarmida qoraxoniylar sharqiy yunalishda Balxash ko'li - CHergen daryosigacha (SHarqiy Turkiston) bo'lgan erlarni buysundirishga muvaffaq bo'lib, g'arbiy yo'nalishda Isfijob, O'zgan, Murg'ob daryosi quyi oqimlarigacha bo'lgan xududni o'z ta'sir doirasiga kiritib oladi. 1005 yili Somoniylar siyosiy saxnadan butunlay tushib ketdi, shu vaqtdan boshlab Qoraxoniylar en va Buxoro, Samarqand umuman Amularyogacha bo'lgan xududlarni boshqara boshladilar. Boshqacha aytganda XI asr boshlarida Turkiston bir qancha siyosiy kuchlar tomonidan idora etilgan. SHarqiy Turkiston, Toshkent, Isfijob, Farg'ona, SamarqAnd, Buxoro, CHag'oniyon, Xuttalon viloyatlari Qoraxoniylar, Amularyoning chap soxilidagi erlar to G'aznagacha Xuroson, Seyiston viloyatlari g'aznaviylar. Xorazm esa Xorazmshoxlar, Orol dengizidan sharq va shimoldagi erlar o'g'izlar ittifoqi tomonidan boshqarilar edi.

Qoraxoniylar davri iqtisodiy xayotiga e'tibor bersak, dexkonchilik qishloq xo'jalik ishlarini bir maromda olib borilishi, sun'iy sug'orish inshootlarini

qilinishi, savdo-sotiq va xunarmandchilik soxasida taxsinga sazovor ishlar qilingan.

YUqoridagi ishlarni inobatga olgan xolda tangashunoslik soxasida xam Qoraxoniylar taxsinga sazovor ishlarni amalga oshirishgan.

Qoraxoniylar tangasi somoniylar tangasidan yozuvining nafisligi va umuman bezaklarning xilma-xilligi xamda sifatlilik bilan ajralib turadi. Kamdan-kam xollarda fil, yo'lbars, arslon, qoplon, quyon, qushlar, xatto baliq tasvirlangan. Qoraxoniylar mavjudodni tasvirlashni islom dinida ma`kul ko'rilmassligidan yaxshi xabardor bo'lganliklari uchun mavjudod rasmlari ichki bozorda ishlatish uchun chiqariladigan chaqalardagina berilgan.

Qoraxoniylar mis, kumush tangalar, XII asrning O'rtalariga kelib oltin tangalar xam zarb qilganlar.

Ayni vaqtda Qoraxoniylar davridan 40 dan ortik zarbxonalar fanga ma`lum. mas,; *Axsikent. Bolasog'un, Barob, Barsxon (Issiqko'l janubida) va boshqalar*. SHu takidlash joizki bir zarbxona bir necha nomlarda tanga zarb qilgan bo'lishi mumkin. Mas,; *Ko'zo'rda va Bolasog'un nomi bitta shaxarga tegishli*. Lekin Somoniylar davriga nisbatan Movorounnaxrda zarbxonalarni ko'payganligi shubxasiz, zarbxonalar uncha katta bo'lmagan ularni tashkil etish uchun ko'p mablag' sarf etish talab qilinmagan.

Qoraxoniylar davlatini salmog'i ular zarb etgan XI asrning kumush tangalaridagi yozuvlar ma`nosida xam aks etgan. XI asr kumush tangalarida bu davrga kelib, musulmonlar dunyosining diniy boshlig'i Bag'dod xalifasining nomi butun Qoraxoniylar davlatining xokimi, SHuningdek uning vassali shaxar yoki viloyat xokimining va tanga zarb qilingan joy ko'rsatilgan.

Mis tangalardagi yozuvlar kumush tangalardagi yozuvlardan farq qiladi. Ularda xalifaning nomi ko'rsatilmay, faqat tanga zarb qilingan shaxar yoki viloyat xokimining nomi. tanga zarb qilingan joy ko'rsatilgan.

Qoraxoniylar davrida zarb qilingan tangalardagi yozuvlarning aksariyati arab alifbosida bo'lib. onda-sonda uyg'ur so'zlari xam uchraydi. Ko'pchilik

xollarda Nasr, YUusuf singari xokimlarning nomlari uyg'ur tilida yoziladi. Tangalarning tashqi ko'rinishida xam ayrim o'zgarishlar sodir bo'ldi. Agar somoniylar davrida zarb qilingan tangalardagi yozuvlar aylanasi bitilgan bo'lsa, qoraxoniylar turtburchak shaklida yozganlar.

Qoraxoniylar asosan kumush tangalardan tashkil topgan tangalar sistemasini xam somoniylardan meros qilib oldilar. X asr oxiri XI asr boshlarida Qoraxoniylarning oddiy kumush pullari sof kumushdan tayyorlanib xalqaro savdoda ishlatilgan. XI asrning ikkinchi un yilliklariga kelib kumush tangalarni sifati o'zgaradi. Kumush mikdori kamayib uning o'rniga mis qo'rg'oshin ishlatila boshlandi.

XI asr O'rtalariga kelib Ettisuv va Farg'onada tarkibida umuman kumush bo'lmagan dirxam tangalar zarb qilingan va ok tangaga "dirxam" - ya'ni kumush tanga deb yozilgan.

Fanda "kumush inqirozi" deb atalgan bu xodisa XI asrda butun musulmon sharqida kayd qilingan. Qoraxoniylar davlatida "kumush inqirozi"ni sodir bo'lishiga o'zaro kurashlar sabab bo'lgan. undagi ko'plab xarajatlar sifatsiz dirxamlarni chiqarishga sabab bo'lgan, tanga zarb qilishdagi bunday firibgarlik, axolini kumush va mis tangalarga bo'lgan ishonchini yo'qotgan.

SHuning uchun, XI asr oxiri va XII asrda Qoraxoniylar davlatining shimoliy viloyatlarida tanga umuman zarb qilinmadi. Movorounnaxrda tanga zarb qilish ozayib ketdi. Savdo bitimlarida boshqa sulolalardan keltirilgan dinorlar - oltin tangalardan foydalanganlar.

Movorounnaxrda zarb qilingan tangalarda faqat Qoraxoniylar nomi yozilibgina qolmay, saljuqiylar sulolasiga mansub bo'lgan sultonlarning nomlari xam bitilgan. Tangalar asosan Samarqand, Buxoro, O'zgan zarbxonalarida chiqarilgan. XII asrning 60-yillariga kelib, tanga zarb etish ishlari butunlay o'zgardi. O'zgan va Samarqandda kumush suvi yugurtirilgan dirxamlarni ko'plab zarb kila boshlashiga yo'l qo'yiladi. By bilan bir qatorda Samarqand va Buxoroda oltin dinorlar zarb etila boshlandi. Kumush suvi yugurtirilgan dirxamlar kundalik savdoga bo'lgan talabni

kondiradigan bo'lsa, oltin tangalardan savdo bitimida xalqaro savdoda xam foydalanilgan.

Xaqiqiy kumush tangalar bo'lmaganligi oltin tangalar. yirik pul xisoblanganligi uchun ularni mayda-mayda bo'laklarga bo'lib savdo qilishgan.

XII asrning ikkinchi yarmi va XIII asrdagi Qoraxoniylar sulolasi tomonidan zarb qilingan tangalar, X asr oxiri va XI asrda zarb kidingan tangalardan tubdan farq qiladi.

Birinchidan bu tangalar vaqt o'tishi bilan yiriklashib borgan. Agar X-XI asr tangalarining diametri 2 - 2,5 sm. bo'lsa. XII asrning 60-70 yillarida kumush suvi yuritib zarb qilingan dirxamlarning diametri Zsm.. XI asr boshlarida esa 4 sm. bo'lgan. Tangalardagi yozuvlarning joylashtirilishi, o'rni va ularning ma'nosi xam o'zgardi.

O'zbekiston xududida XI-XII asrlarda muomalada bo'lgan tangalarni asosiy qismi Qoraxoniylar davrida zarb qilingan tangalarni tashkil qiladi. Lekin O'zbekistonning ba'zi janubiy tumanlari, ya'ni Termiz g'aznaviylar, keyinchalik Temuriylar davlati tarkibiga kirgan. bu erlarda g'aznaviylar va Temuriylar tomonidan zarb qilingan tangalar muomalada bo'lgan.

Xorazmda anushteginiylar sulolasi vakili Muxammad ibn Tekesh davridan muntazam ravishda tangalar zarb qilingan. Sulton faqat Xorazmda tanga zarb qilmay, balki Samarqand, Buxoro, O'zgan va Marv shaxarlarida, shuningdek Movorounnaxrdan tashqarida xam mis kumush suvi yugurtirilgan kumush va oltin tangalar zarb qildirgan.

Jaxon tarixidan ma'lumki, XIII asr boshlarida Turkiston mo'g'ullar tomonidan istilo qilindi. keyinchalik bu imperiya aloxida davlatlarga, uluslarga parchalanib ketdi. Jumladan Turkiston bu davrda CHig'atoy ulusi tarkibiga kirdi. Xorazm Jo'jilarga. Janubiy Turkiston Xulagularga bo'yinsundi.

Mo'g'ullar O'rta Osiyoni zabt etgach. uzaro savdo muomalasida oldingi sulolalar davrida zarb qilingan tangalar ishlatiddi. Ammo tez orada

CHingizxon xamda xalifa Nosirning ismidan boshqa xech qanday xokimning ismi yozilmagan tangalar Samarqand va Buxoroda zarb qilina boshlagan. Xar ikki shaxarda xam kumush va kumush suvi yuritilgan dirxamlar, Samarqandda vaqti - vaqti bilan dinorlar zarb qilingan, Agar dinorlar keng muomala uchun zarb qilingan bulsa. dirxamlar esa usha tanga chiqarilgan viloyat axolisi uchun mo'ljallangan edi. Bu xol usha tangalarga bitilgan yozuvlardan ayon bo'ladi.

XIII asr oxirlarida CHig'atoylar davlatida yuqori probali kumush tangalar muntazam chiqarila boshlandi, bu bilan kumush inqiroziga chek qo'yildi.

XIV asr boshlarida CHig'atoy tanga turkumi shakllanib, u mo'g'ullar istilosi arafasida tangalardan tubdan farq qilgan. Tanganing old tomoniga islomiy e'tiqod ramzining ikkala qismi yozilgan va xalifalar; Abu Bakr. Umar. Usmon va Alining nomlari yozilgan. Tanganing orqa tomonida podshox nomi, zarbxonalar nomi va sanasi, odatda rakamlar bilan tushirilgan. XIII-XIV asrdagi tanga yozuvlarida avvalgidek arab tili xukmronlik qilgan, ba`zan uygur yozuvidagi mugul matnlari berilgan.

Samarqandning XIII asr dirxamlarida, forsiy va onda-sonda turkiy matnlar arab yozuvida berilgan.

XIII asr Buxoro Tangalarining noyob nusxalarida xatto Xitoy ierogliflar uchraydi, bir vaqt Buxoro noibi xitoy bo'lgan.

Boshqa bir xitoyning maslaxati bilan qo'shni Xulagular davlatida XIII asr oxirida pul isloxoti o'tkazilib. unga ko'ra oltin va kumush tangalar zarb etish va muomalada yuritish man qilingan. Uning o'rniga "CHao" - qog'oz pul chiqarilgan. Xitoyda qog'oz pul bir necha asrdan buen mavjud edi. Xulagular davlatida esa qog'oz pul muomalada bo'lmagan. SHuning uchun axoli "CHao"ni kat'iy qabul qilmadi. Savdo-sotiq tuxtab qoldi. xo'jalik faoliyati izdan chiqdi, natijada xukumat tez orada tanga zarb ettirishga majbur bo'ldi. O'ylamay o'tkazilgan isloxot inqirozga yuz tutdi.

Lekin 1225 yili Samarqandda zarb qilingan dirxamlar diqqatga sazovordir. Mugullar istilosidan keyin oradan besh yil o'tgan bo'lsa xam

dirxamlarning turi uziga xos xususiyatlarini yo'qotmadi. Birinchidan. xech qacda diniy akidalar bayoni kursatilmagan. gorizontal yo'auvlar. xoshiyalar yo'q, old tomonida "Samarqand" so'zi bitilgan. Qolgan xamma yozuvlar to'g'ri turtburchak ichiga joylashtirilgan. Tanga zarb qilingan vaqti uch marta kayta yozilgan. Birinchi marta tanganing old tomonida va ikki marta orqa tomonida tanga zarb qilingan sana ko'rsatilgan. Ammo yozuvlardan biri ajablanarlidir. Unda "Bu tanga Samarqand va uning viloyatlarida utadi" deb yozilgan.

Samarqandda zarb qilingan kumush suvi yugurtirilgan mis dirxamlarda tojik tilida yozilgan so'zlar kishini yana xayratga soladi. "Kimda - kim Samarqand va uning chekkalarida ushbu tangani olmasa, u jinoyatchi xisoblanadi" deb yozilgan. Sababi SHundaki avvalgi xukmdorlar davrida bo'lganidek, mo'g'ullar istilosidan keyin xam dirxamlarni uz qiymatidan ortikroq yurgizishga majbur qilganlar. Axoli kumush suvi yugurtirilgan mis dirxamlarni olish dan bosh tortar edilar. SHuning uchun xam Samarqandda tezlikda xaqiqiy kumush tangalar zarb qilindi. Buxoroda xam axvol shunday tarzda edi.

Movorounnaxrning boshqa viloyatlarida mo'g'ullar xukmronligining biriichi un yilligida umuman tangalar zarb kilinmadi. Bunday axvol uzoqqa chuzilishi mumkin emas edi. Savdo-sotiq ishlari mugullar bosib olgan vaqtdagi darajaga etmasada, muomala vositalariga juda muxtoj edi.

XIII asr o'rtadarida oltin tanga dinor zarb qilinib og'ir axvoldan qutulishga urinib ko'rildi. Dinoplarni Buxoro, Samarqand, Xo'jand, O'tror, Damashq zarbxonalarida chiqara boshlandi. Dinorlar turli kattaliklarda bo'lgani uchun savdo vaqida ularni kichik - kichik bo'laklarga bo'lishga to'g'ri kelardi.

Kumush suvi yugurtirilgan mis dirxamlarni zarb qilish xam yo'lga qo'yildi. Ularni Samarqand va Buxorodan tashqari Xujand va O'tror zarbxonalarida chiqara boshlandi.

1317 yili CHigatoy ulusi savdo talablariga javob beradigan darajada pul isloxoti o'tkazildi. Kumush suvi yugurtirilgan mis dirxamlarni ishlatish man qilindi.

Asta-sekin isloxot o'tkazilib. XSH asr oxiriga kelib muvaffaqiyat qozondi. Bir xil sifat va og'irlikka (2 grammga yaqin) ega bo'lgan dirxamlar, ular qaerda zarb qilinganligidan qat'iy nazar butun mamlakat bo'yicha muomalada bular edi. Yangi-yangi zarbxonalar ishga tushirilib, ular soni 16 taga etdi: Buxoro, Andijon, Qoshg'ar, Marg'ilon, Tarozi, Toshkent va xokazolar edi.

1321 yili mo'g'ul xoni Kebekxon o'tkazgan pul isloxoti savdoni rivojlantirish uchun yanada qulay, imkoniyat yaratdi. SHu davrdan e'tiboran yagona namuna bo'yicha og'irligi 1,4 grammga yaqin bo'lgan kumush dinorlar chiqarila boshlandi. Bir kumush tanga 6 ta dirxamga to'g'ri kelardi.

Mo'g'ullar davrida O'rta Osiyoda zarb qilingan tangalarda xokimning ismi ko'rsatilmagan bo'lsada. Kebek va uning izdoshi Tarmashirin davrida zarb qilingan tangalarda "Ulug'larning ulug'i, adolatparvar XOQOH (yoki sulton)" deb yoziladigan bo'ldi.

Mo'g'ullar istilosidan to Amir Temurning taxtga utirishiga qadap o'tgan yuz ellik yil davomida O'rta Osiyoda tanga zarb qilish ishlarida katta o'zgarishlar sodir bo'ldi. Bu umumiy yagona belgi mo'g'ullarning umumiy tamg'asidir.

Mavzuga doir tayanch iboralar.

1. Mo'g'ul.	10. Bag'dod xalifaligi.
2. CHig'atoy ulusi.	11. Bolasog'un.
3. Kebek.	12. Toxiriylar.
4. Xulaguxonlar davlati.	13. Turkiston.
5. Jo'ji ulusi.	
6. "CHao" qog'oz puli.	
7. Mis dirxam.	
8. Anushtegin.	
9. Kumush inqirozi.	

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov.I. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q.Muloqot. T. 5-son. 1998y.
2. Azamat Ziyov. O'zbek davlatchiligi tarixi. T.2000.
3. Ernazarova.T, Kognev.V. Tangalar o'tmish darakchilari. T. 1977.
5. Kognev.B. O'zbekiston pullari. "Fan va turmush".1995. 5-6son.
4. Ayupova.F. Qadimiy tangalar. «Moziydan sado» 1-2 son.2000y.
6. Numizmatika Uzbekistana. T.1990.